

ISSN 0350–185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXV, св. 1

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појковић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Владан Јовановић, др Александар Лома, др Алина Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пијер, др Слободан Ремейић, др Живојин Сијанојчић,
др Јелица Сијојановић, др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Анађолиј Турилов, др Викјор Фридман*

Главни уредник
Рајна Драгићевић

БЕОГРАД
2019

ISSN 0350-185X, књ. LXXV, св. 1 (2019), стр. 73–100

UDK: 811

COBISS.SR-ID:

DOI: <https://doi.org/10.2298/JF11901073R>

Примљено: 10. VI 2018.

Прихваћено: 16. I 2019.

Оригинални научни рад

БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ*
РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

ИМПЕРАТИВ У ГОВОРУ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ СИРИНИЋ**

У раду се анализира употреба императива у говору северношарплагинске жупе Сирињић. Дијалекатска грађа показује да у овом идиому императив функционише као синтаксичка јединица са широким синтаксичко-семантичким опсегом. Синтаксичке, значењске и стилске особине императива утврђују се најпре с обзиром на његову употребу у основној, модалној служби, а потом и у секундарној сфери употребе, када обележава појединачне или виšekратне (хабитуалне) претериталне радње које се одликују поновљивошћу. Показало се да је овај облик у систему испитиваног говора стабилан у свим трима функционалним доменима, те да није значајније потиснут изофункционалним односно јединицама са делимично истим синтаксичким и значењским својствима. Најзад, утврђено је да се овај облик онда када је употребљен као временски транспонован, осим особеним значењским својствима, одликује и експресивношћу, што га сврстава у ред стилогених јединица.

Кључне речи: императив, модална служба, временска транспозиција, прошле појединачне радње, прошле понављане радње

* bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

** Рад *Императив у говору северношарплагинске жупе Сирињић* урађен је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (број пројекта 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

1. Увод

1.1. Оформљен у једанаест насеља¹ у северношарпланинској жупи, сиринићи говор² припада призренско-јужноморавском дијалекту метохијско-косовско-сиринићког поддијалекта.³

1.2. У говору Сиринића императив се употребљава у двама службама: основној – када се њиме изриче заповест, жеља, молба или опште подстицај за вршење глаголом обележене радње; и секундарној – када као временски транспонован обележава појединачна или прошла дејства која се одликују виšekратношћу.

1.3. Модални императив сасвим је обичан како у стандардном идиому тако и у свим дијалектима српског језичког простора. Императив у временској служби из савременог српског језика ишчезао је готово у потпуности (Танасић и др. 2005: 457) – чак и у књижевноуметничком регистру функционише као (дијалекатски) маркирана јединица са ниском фреквенцијом – повлачећи се пред потенцијалом (у ситуацијама обележавања прошлих понављаних радњи) односно аористом и наративним презентом (при исказивању појединачних прошлих дејстава). И у народним говорима системски развитак ишао је у смеру елиминисања једне од изофункционалних форми, с тим да је у резултату на највећем делу територије у употреби стабилизван наративни императив, док потенцијал у служби исказивања хабитуалности познаје само део говора.⁴ Сходно томе, штокавски дијалекатски комплекс одликује се високом

¹ Скраћенице насеља: Бе (Берејце), Ви (Вича), Вр (Врбештица), ГЂ (Горња Битиња), Го (Готовуша), ДБ (Доња Битиња), Др (Драјковце), Ја (Јажинце), Се (Севце), Су (Сушиће), Шт (Штрпце).

² О дијалекатској индивидуалности сиринићког говора в. Младеновић 2016. У овом прилогу налази се и релевантна литература о Сиринићу и сиринићком говору.

³ Више о овом поддијалекту в. у Младеновић 2016а.

⁴ О употреби потенцијала у народним говорима биће речи у једном од будућих радова, тако да се о овоме неће детаљније расправљати у овом прилогу. Овде се наводе само чињенице које су релевантне за сиринићи говор. Одсуством потенцијала, сиринићи говор наслања се на највећи део призренско-тимочког ареала (Богдановић 1979: 124; Ћирић 1983: 105; 1999: 173; Марковић 2000: 178), који – опет – неприсуством овакве употребе представља целину са македонско-бугарским дијалекатским појасом. Потенцијал са временском употребом није потврђен ни у северномакедонским говорима призренско-јужноморавског типа (Видоески 1962: 235). Из ове балканизираних зоне издвајају се призренско-јужноморавски говори Метохијске и Косовске котлине, у којима је потенцијал у временској служби потврђен у свим говорима (Стевановић 1950: 148; Реметић 1996: 504, 541; Младеновић 2000: 367–369; 2013: 364–365), са додуше неједнаком фреквентношћу; највеће је снаге у северном делу, ближем косовско-ресавској зони, употреба слаби како се иде ка југу. Присуство потенцијала у овој зони последица је ближих односа са контактним косовско-ресавским говорима, у којима је оваква употреба потенцијала релативно честа (Букумирић 2003: 316–349). За схватање дијалекатских при-

фреквентношћу приповедачког императива. У херцеговачко-крајишком дијалекту наративни императив спада у ред високофреквентних јединица (Вуковић 1940: 97; Петровић 1978: 138; Павлица 1984: 412; Драгичевић 1986: 196; Кашић 1995: 347; Вујадиновић 2007: 97; Пецо 2007: 273), а његов изостанак из система облика са претериталном службом карактерише једино говор Барање и околине (Секереш 1980: 167). Знатном присутношћу императива у наративној служби одликују се говори Срема и Баната (Николић Б. 1964: 367; Ивић и др. 1997: 388), потом трстенички говор (Јовић 1968: 208), говори северне Метохије (Букумирић 2003: 316–348). На читавој територији зетско-сјеничког дијалекта наративни императив је врло жива категорија (Милетић 1940: 562; Барјактаревић 1966: 137; Ћупић 1977: 171; Вељовић 2016: 21–37); нешто ређе бележен је само у Мрковићу (Вуловић 1969: 345). У начелу исто важи и за призренско-тимочку зону – на једном делу територије врло је заступљен (Богдановић 1979: 124; 1987: 252; Младеновић 2000: 500; 2013: 351; Вељовић, Младеновић 2017: 50), док је у појединим говорима нешто мање фреквенције (Ћирић 1983: 105; Марковић 2000: 235). У говорима призренско-јужноморавског типа северномакедонског појаса, императив за саопштавање прошлих дејстава је обичан (Видоески 1962: 227). Потврђен је обиљем примера и у горанском говору, у основи периферном западномакедонском говору (Младеновић 2001: 499–500), затим у другим македонским говорима (Цветановски 2004: 82).

Говор Сиринића уклапа се у шири ареал околних идиома у којима је наративни императив у служби обележавања прошлих хабитуалних дејстава сасвим обичан, мада се у северношарпланинском ареалу (Гора, Средска, Сиринић) уочава нешто мања фреквентност у односу на припо-

лика у метохијско-косовској зони, па и употребе временски транспонованог потенцијала, треба напоменути да се према овој зони кретала снажна вишевековна миграциона струја са зетско-сјеничког терена (Урошевић 1948: 122), која је у ове говоре донела низ особина непознатих осталом делу призренско-тимочких говора. На терену зетско-сјеничког дијалекта у неким говорима се не потврђује (Милетић 1940: 561; Пешикан 1965: 203; Петровић 1974: 17; Ћупић 1977: 173), у другима га има (Вуловић 1969: 346; Стиловић 2007: 184), с напоменом да у новопазарско-сјеничкој зони спада у ред високофреквентних јединица (Вељовић 2015: 507–524; 2015а: 309–331).

С обзиром на оскудност радова и напомена о употреби глаголских облика, у изношењу закључака о присуству потенцијала у временској служби служили смо се највећим делом публикованим описима система облика, тако да изнети закључци могу бити кориговани накнадним синтаксичким истраживањима. На овакав закључак упућује чињеница да дијалекатске илустрације у одељку о облицима потенцијала из севернометохијских косовско-ресавских говора које наводи М. Букумирић (Букумирић 2003: 267) не садрже примере временске употребе овог глаголског облика, док је у материјалу изнетом у *Текстивима* (Букумирић 2003: 316–349) временски транспонован потенцијал потврђен обиљем примера.

ведачки футур,⁵ који у овој служби доминира и у односу на перфекат и приповедачки презент,⁶ као јединице којима се такође могу обележавати прошле понављане радње. Иако се укупном еволуцијом морфолошког система сиринићки говор уклапа у призренско-јужноморавске говоре Метохијске и Косовске котлине (Младеновић 2016: 79–85), у овом говору потенцијала у временској употреби нема. При обележавању појединачних прошлих дејстава као конкурентне форме јављају се наративни презент, аорист и перфекат. У поређењу са осталим синтаксемама императив има нижу фреквентност са, уједно, израженијом стилогеношћу. Иако је у модалној служби знатно стабилан, приметно је присуство балканистичког процеса замене императива конструкцијом *да* + презент.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

Предмет овога рада јесте анализа императива у два његовим службама. Најпре се испитују примери са модалним значењем, а потом и они који илуструју временску употребу императива при обележавању прошлих појединачних и хабитуалних дејстава. У свим поменутих домена вредност императива одређује се у свеукупности синтаксичко-семантичких и стилских карактеристика које се остварују онда када се, укључен у шири језички контекст, употреби самостално или у садејству са осталим јединицама са мање или више сличним значењским и граматичким одликама.

2.1. Модални императив

2.1.1. У говору Сиринића императив у основној служби бележен је у контекстима обележавања различитих типова модалности⁷ при исказивању: а) заповести, б) допуштања или подстицаја и в) жеље, молбе или захтева:

⁵ О футуру првом за обележавање хабитуалних радњи у сиринићком говору детаљно се расправља у Вељовић, Младеновић 2018.

⁶ Детаљније у: Младеновић 2000: 363–371.

⁷ У српском језику императив се дефинише као глаголски облик којим се, када је употребљен у основној служби, „исказује подстицај некоме на вршење какве радње. У нормалним условима комуникације императив у предикату захтева обавезно учешће два учесника који значе живо. Један је тај који износи подстицај, а други је тај коме се упућује подстицај“. Притом, „подстицај може бити упућен било на вршење радње било на њен прекид, односно забрану вршења“. Уобичајено је у нашим граматицима да се говори како се императивом исказују заповести, жеље и молбе. Међутим, како наводи С. Танасић, „могуће је саставити нешто већи списак модалних значења која се исказују овим глаголским обликом. У конституисању тих значења, поред самог глаголског облика, значајну улогу имају и семантика глагола од кога се гради императив, као и контекст у којем се реализује реченица са тим обликом“ (Танасић и др. 2005: 453).

а) вој *иџури*, вој *измѣшај* Бе; И онда ће рика крава по њу кад гу види, ће рика по те! жѣне, каже: „*Вра̀тии* ми млеко!“ Бе; *иѣрај* на па́шу сто́ку ДБ; Воло́ве упрѣгни, па – а́јт *и́ди*! Ја; И он ви́ка на вра̀та: „*Оѝвори* ми!“; *до̀ђи* ва́мо; „*Ўзи* девојче“, му ви́кам мо́јему му́жу. „*Микни* та́мо, девојче ће га др́жим! Не́ђи!“; да ста́не – *сти́ој* Се; ако си и́шо, *ка̀жи*; *бегај* ви́ше; Ре́ко њо́цу: Стоја́не, *да̀ди* па́ре!... Не́, та́тко! *Да̀ди* па́ре чо́еку. Су; Па, и́ма, ви́ка, ра́зни. „*Помѣри се* о[д] то́ј ме́сто!“ Ви́ка: „*Помѣри се*, си́нко, о[д] то́ј ме́сто!“; *Оѝвори́тиѣ* вра̀та Бе; „Е́, ако не́, – ви́ка – кэ́т ће иде́те у ва́шу опш́тину, у жанда́рмери́ску станицу *и́редади́тиѣ* шињѣле!“ Вр;

б) Ако о́неш *вра̀тии* не на́зэд́, ја́ сэм Косо́ац.; „По дру́ги ма́ – ви́кам – *и́ди* па ти́! *Однѣси*!“; „А́јт, напра́и белѣшку – ви́ка – *зайи́ши*, па *донѣси* ми гу.“; Има́мо, кра́ва ни је је́на – Баљу́ша. Гу ви́камо Ба́љо! *До̀ђи*, Ба́љо! Ку́је, Ба́љо! И она́ рика.; Али не́ки ста́рацэ́, би́ја карши́ја према њу́, и ре́коу: „Дани́цо, *и́рекрсти* се. Са́м девѣ́ти, пу́, пу́!“ Вр; *извѣди* ту́ј тво́у, бре́ Бе; *извѣди* ту́ј тво́у коби́лу да гу те́рамо у При́зрен.; И ја́ поје́до ле́к то́ј, и дѣ́го се. „*Јѣди*, сна́о, *јѣди*!“ „Не́ ми се је́де.“ Стра́м ми је, стра́мѣта ми је.; Ви́кам: „*До̀ђи* па да ви́диш!“; „Ти ви́кам да га у́зеш, *узи* па кад огла́дниш.“ Бе; *До̀ђи*, Калу́шо. Ка́ко гу и́ме о́ўце. ДБ; Ја́ ти кажу́јем све пра́о ка́ко би́ло. И ти́ па *сме́ј се*. ГБ; *До̀ђи* да ги ви́диш, те ви́коу́ Ја; Сна́шо, те́бе ти 'е нај ма́ла со́ба, ви́ка, ако њо́неш ја́ ће ти да́м мо́у со́бу те́бе, а ја́ ће се́дим у ва́шу со́бу. *Прођи́тиѣ* и ће се поделе́мо. ШТ; Не мо́же! За на се́чу, ако о́неш, е́во ти потвр́да, *и́ди*.; *Узи́тиѣ* ду́шу, пу́шку не́мам! И готóво. Падну́ја сэм ви у ру́ке и што́ о́нете, *и́рајтиѣ*! – ре́ко.; Па, ако носі́те ка́пу вџ́, *узи́тиѣ*! – ви́кам Су; Ја́ га ју́рим, а́ма њо́н бе́га по́сл'е. *Иди* га ува́ти! Ви; *сме́јтиѣ се* и ви́ Су; На́шло де́те па сэм ре́кла: „*Дади́тиѣ* ги у́јку та́мо, жими-ти́. Ко́ј ће ги гле́да!“ Бе; сѣге *ио́јше* Се;

в) Ў, што ми је врѣло, *оѝвори* то́ј пенце́рче да се ма́ло прелуфти́рам; сва́к кад загр́ми ви́ка: „*Чу́ај* не, Бо́же!“; „*Да́ј* Бо́же, ви́ка, не́ка и́ма.“; И ону́ј мућени́цу кад изоби́шле: „*Да́ј* ми, жити-ја́, јо́ш ма́ло.“; *да́ј* ми ме́не јо́ш две́ гру́де сирѣ́ње; ба́пке, ба́пке, *да́ј* ми мућени́цу Бе; *и́момзи*, Бо́же, чени́ца да се рѣ́ди; И се ка́ж'е кэ́т се почну́је да се о́ре: „*Помо́зи*, Бо́же!“ И се прекр́сти.; Се зборѣло: „*Чу́ај*, Бо́же! *Си́аси*, Бо́же!“ ДБ; А стра́м ги би́ло на́пре да тра́жиш: *Да́ј* ми ле́ба!; *чу́вај*, Бо́же, фами́лију! Се; А ми́ смо би́ле о́ўде че́тири јетр́ве. Че́тири јетр́ве смо би́ле, и свекр́ва и свѣ́кар. А де́цу – *чу́вај* Бо́же – пу́на ку́ћа. Се; Сѣ́га – те́ па́пке, па ципеле. „Па не́ђи то́ј, па *да́ј* чизми́це, па *да́ј* во́ј, па *да́ј* то́ј... Што́ ти на́ре́ди меша́ља. Ја́ то́ј не но́сим, ја́ во́ј не но́сим.“ ШТ; А за ба́њак, ако мо́же дома́ћин, ку́ћни чо́век, ако не́ма ко́ј – „О́, бре́, *исѣчи* ми ме́не бѣ́њак!“ Исѣчо́у. Су; И денѣ́с та́ј ви́ка. „За њу, ви́ка, сва́ка је ча́с! Нема́ла, има́ла, ви́ка, ѣ́на не́ рѣ́кла – *дајтиѣ* ми, не́мам во́ј, не́мам то́ј. ...“ Бе; *оси́јаниѣ* збо́гом ис ку́ће Се.

Као посебан подтип, овде се могу издвојити облици императива употребљени у саставу фолклорних форми као вербалних компоненти ритуалних, односно обредних радњи изговорених са циљем исказивања

жеље за призивањем позитивних догађаја (а), или упутства, савета, односно поуке (б):

а) Смо повале. На Велигдэн: *Занишáj-се*, лако-пéро, олелóј, олелóј.; И вóду нóсу сэс њí. „Óј, додóле, додóле! *Пáдај* сítна кíшо!“; И она́ чéла íгра, íгра, а мóја мáјка ги пóе: „*Сэбирáj-се*, мáцо! Мát, мát, мát, мát, мát!“ Вр; Се збóри чéле кэт се дíне тýјка. Кэт се дíне у двóр па да гу застáнеш. Кэт пóчне да се дíза, тэд^г вíкаш, тáмо пóеш по њóјно: „Мát, мát, мát. Нóви двóри, нóва ку́ћа, мáто, *ѵрескуѵј-се*, мáто, *не бéгај*, мáто. Бе; Свѣћу палíмо í на вéчер, í на дэн. И се напíва: „Госпóди *ѵомилóј!*“ Обичáj тáj стáри што се чíни.; Она, кэт пóвоѵ лазáри, па преводíла измиђу лазáре. „*Обрђáj-се*, лазáре, па *се лéпо ѵреклóни*.“; Јén одовóда мéта, кэд дýва вéтар, сáмо чéка да дýва. Сéвер. Вíкоў: „*Дуни*, севéре!“; А тóј смо прáјле, обичáj и дэн дэнэс по нíко!. На Васил'íцу напраíу бареницу и тóру на сóвру. И úзе домаћíца онúј тепсíју и крај сéвер гу дýва: „*Дуни*, вéтре, да ми одвéеш ченицу. *Дуни*, вéтре, да ми одвéеш ченицу.“ До трí пут, тóј рéкне. На Васи́ицу. Ја; За Велигдэн повале: „*Занишáj-се*, лáко пéро, лéлалóј, лéлалóј, лéлалóј. Чије клупче на орашче, лéлалóј, лéлалóј, лéлалóј. Чије-дá-је, маминó-је, татинó-је, лéлалóј, лéлалóј.; Óј додóле, додóле, *ѵѵшѵи* кíшу да напóиш пóље.; Кэд му падне први зóб детéту, узéмо зáлче лéба и узéмо тóј зóпче. Изовијáмо она́ зáлак лéбач и кучéту дадéмо: „Нá ти кóскан, а *дáj* желéзан!“; А од грóм се чуваá свéти Илиá злáтан. Нé смо радíле нíшта кэ[т] трéска јáко. „Ó, мóј свéти Или́о, *рáзби*, амэн!“ Се;

б) *ѵдри* дéте да не штýка Го; Вíкоў је, вíкоў: „*Окрéни се* нáзат!“ И она се окрíне... И тóлко. Се; Вíкам: „Мíшо, *чéкај* да вíди бáба вóј што ти је оwdéка.; „Áко, сíнко, íди, жими-тí, *рабóѵај*, ако нé“; „Тí *ѵѵшѵуј* Бóга да те поштúјо комшíе. Комшíе се поштúјо да нé се скáраш, да не рéчеш лóшу рéч, а нé за тóј.“ Шт; Ишáла – вíкам – јúтре дэн ће не закóпаш свé у јén грóп. Да нé се мúчиш вíше да кóпаш, у јén грóп^б нáс не *зачеѵр'љај*.; Јá ће те прíмим. Јén мéтар ако напраíмо, заједнíчки ће бíне. *Íди* дóма, *ѵзи* л'эба и *дóђи*. Су; Жéна ми бíла, прáво да ти кáжём, памѣта. „Милутíне, кáже, *мíчи*, *мíчи* сл'íку!“ Ви; Стóјан Рáка... Тáмо *ѵражíѵе* на днó сéло. Кэт сл'енéте, *ѵшѵáјѵе* дé је Стојанóва кућа, свáк ће ви кáже. Су; Викáле нáши стáри: „*Не рабóѵáјѵе* према срéде, према пéтак, ће ви изгóру каланцурке руке.“ Се.

2.1.2. Уместо синтетичких форми потврдног императива често се употребљава и конструкција *да* + презент, што је особина настала у процесу балканистичких преобликовања система:⁸

É, пострóјле не и мí вíка тá' тумач: „*Да* ни *кáжеш* прáо одóкле си.“; И му наредíле мо́јему тáтку: „*Да исéчеш* овó' дрво, *да скрáсѵиши!*“ Вр; *да* ми *ѵредáш* сíр, éве ти кóлко ѵѣш пáре, сáмо *да* ми *дáш* Бе; домаћíца на

⁸ Оваква замена је истог порекла као и замена инфинитива перифрастичном конструкцијом, с напоменом да је, у односу на замену инфинитива, овде реч о појави знатно слабијег интензитета.

врата. „Ајде, лијо; ајде, лијо. Ка сѣк што ће дођеш да рúчаш код нас, тако да ми *чиниш* зијан у њиву, у ливáду и у стоку преко године!“ ДБ; „Дáј, сто бáнке да *дáш* што си дони’а во́лко!“; Јѣс, јѣс. Тóј тако да *намáжеши* мáло. ГБ; Баба-Мáрта ’џна тѣра по њóјно свѣ... Прича имáла. Вика, у Сѣчко терáла гу никóа ма’нија пасторкињу: „Да *идеш* – вика – да *набѣреш* јагóде!“ Ја; А по нíко’ прáју, кобајáги, кэт спáзу па њóјно што íма тѣше, чарáпе ли, фенéло, мѣтно низ вóду и вíкоў гу на íме: „Отíде ти тóј, отíде ти! Вóда ти однѣсе. Брго да га *узеш*.“; ајде, мáмо, да ми *пои́еваш* Се; *Ај да пои́ијемо*!“ Дрúги – *áј да пои́ијемо*!“ Бе; Отíне сѣс никó’ега пријатѣља. И тáмо збóру. И ће пíта: „Тí íмаш ћѣрку за уда́бду, јá íмам сíна за женѣдбу. Ѐ – да *бинемо* пријатѣљи. О́ћу да ти *úзем* ћѣрку.“ Се; Он вика: „Јá ће ве пúштим али да ми *кажѣи́е* пр́во нѣшто што ће ве пíтам.“ Бе; Рѣко, кáже: „Ако јóш јѣдном, пребацíte гу. Ако отíне, тáмо да *напíраји́е* цр́кву.“ Ја; Лѣво свѣ да *идѣи́е*. Свѣ лѣво, свѣ лѣво ус плани́ну!“ Вр.

2.1.3. Синтетичке форме негираног императива у испитиваној зони бележене су само од глагола несвршеног вида⁹ (а) сем у устаљеним конструкцијама где се јављају и свршене видске форме (б):

а) „Нѣ, брѣ, *не брíни*, пún кџњ!“ Бе; *Не íлáчи* – викам. – От сѣге жíто кóлко год’ ’џћеш. Су; *Нѣ* ме *гл’ѣј* ти мѣне ова́ко. Годíне су ми коцá мло́го. Ви; Нека сѣди водени́ца, *не дíрај!* Ви;

б) Сѣга остáло куд нас обичáј да чím умре, *не-дај*, Бóже, нíкој, да нíкој бíне сѣс нѣга тúје. Бе; *не-дај*, Бóже, да се дѣси нѣшто па да жáли Го; Нѣ’е дóбро, *не-дај*, Бóже, да снí’еш скúпѣ, свáдбу. Се; *Не-дај*, Бóже, нѣшто нíкој нѣ му је дóбро, прекрсти се, попи’е тúј вóду. Шт.

2.1.4. Функцију одричног императива, превасходно од свршених глагола, преузима конструкција *немој* + *да* + презент:

Тáко пáда кíша, кру́шац, а јá сѣм ги изнѣла: „*Немој* вíше да *иáдаш*, тúј сíлу *немој* да *удáриш* мло́го, да *но́сиш!*“ Бе; И јá – вика – ће гу тѣрам крау у Осóјче. А Рúжа ми вика: *Немој*, Чѣдо, да гу *и́ѣраш*, Шаркоћáнке íмоў мло́го лóше ’џчи, ће гу урóчу.“ Бе; „*Немој*, брѣ Чѣдо, да гу *и́ѣраш!*“ Бе; Али тí – вика – *немој* да *идеш*. Тóј су сотóне. Тó’ нѣ су лúди!“ Ја; А íма кóа је на сáмо бúка, она, вика, нѣ’е сáма, *немој* да гу *сѣчеш*. Се; *немој* да гу *и́ѣиаш* зми́ју. Се; „*Немој* ти да се *мúчиш*, снáшо. Тí не мож’еш’, си бóлна.“ Шт; „*Немој* да *држíи́е* – вика – дѣсно. Ће отинѣте у Јажíнце, ће ве потѣпо Шиптáри. Вр; Ё, сѣга знáм, дѣда ни причáа за јѣно мѣсто о́уде, нѣ сáмо дѣда него и овíја пó стáри лúди, вика: „Тúјка *немоји́е* да *и́раји́е* кућу!“ Бе; „*Немој*, сíнко, тúјка да *и́раји́е!* Јóш нáши ни причáле да трí

⁹ Оваквог ограничења нема када је употребљен у наративној служби, те негирани императив од свршених глагола није необичан. Стање слично ономе у нашој зони карактерише српски језик у целини (Ивић М. 1958: 1–44).

пута се целе фамилије фарóјле. Фарóјле, куд нас се ви́ка та́ко. Ка уни́шти се, не́ма ни́кој жи́у.“ Бе.

2.2. Временски транспоновани императив

Као јединица подложна временском транспоновању, наративни императив познат је на највећем делу штокавског ареала. Ипак, у појединим говорима, па и у онима где је у причању врло чест, императив показује извесна ограничења (употреба само за доживљене радње, присуство облика само од глагола једнога вида и сл.). Наведено може указивати на присуство тенденције ка смањењу броја функција, а шире гледано и на зачетак процеса његовог повлачења из система.

Добром очуваношћу наративног императива сиринићки говор уклапа се у шири ареал призренско-тимочких говора. И у означавању појединачних радњи, као и за радње које се понављају по навици, и то од глагола оба вида (мада чешће од перфективних), императив је обиљем примера потврђен у говору шарпланинске жупе Гора (Младеновић 2001: 499–500), који се низом особености наслања на западномакедонске говоре, с тим да се у горанском говору овај облик повлачи пред футуром за прошлост (Младеновић 2000: 367). Наративни императив у говорима јужне Метохије и у говорима јужног и централног Косова фреквентнији је него у шарпланинским (Младеновић 2000: 367; 2013: 351). Према материјалу којим располажемо стање је слично и у говорима Горње Мораве и Изморника. Оба типа императива врло су обична и у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 252), Бучуму и Белом Потоку (Богдановић 1979: 124). У Лужници и Заплању се нешто ређе среће, али га ипак има (Ћирић 1983: 105; Марковић 2000: 235). У говорима косовско-ресавског дијалекта овај облик је такође релативно чест (Букумирић 2003: 316–349; Јовић 1968: 208). У староцрногорским говорима фреквентна су оба типа наративног императива. М. Пешикан, међутим, наводи податак да се наративни императив користи искључиво за доживљене радње (Пешикан 1965: 198). У Бјелопавлићима је „врло жива категорија и замјењује често облике приповједачког презента, перфекта или аориста“ (Ћупић 1977: 172). Чести су овде примери удвајања императива са циљем означавања дужег трајања радње (Ћупић 1977: 172). У говору Горњих Васојевића наративни императив је „врло жива категорија“ (Стиловић 2007: 173), а исто важи и за говор Враке (Петровић 1974: 175) и Црмнице, где се често јављају удвојене форме са циљем истицања дужине трајања радње (Милетић 1940: 562). У новопазарско-сјеничкој зони врло је фреквентан и употребљава се напореда са наративним потенцијалом, презентом, те конструкцијом *би* + императив специјализованом за исказивање хабитуалне семантике (Вељовић 2015: 507–525; 2015а: 309–331; 2016: 21–37).

У говору Мрковића овај облик је чест, али је ипак знатно мање присутан него у црмничком говору. Њиме се казују доживљене и недоживљене радње; некада се употребљава сам а некада са наративним презентом, имперфектом и аористом (Вуловић 1969: 345). Исто стање карактерише и говоре херцеговачко-крајишког дијалекта. Фреквентан је у говору Пиве (Вуковић 1940: 97), где се често употребљава удвојен од несвршених глагола када се жели истаћи дуго трајање радње. Поводом употребе овог облика у говору Полимља, М. Николић наводи да су „читаве кратке приче или делови прича казивани упораво тим обликом“ (Николић М. 1991: 484). Широку употребу императива при обележавању прошлих појединачних и виšekратних радњи, доживљених и недоживљених од стране говорног лица, познају говори Колашина, где се наративним императивом „сликовито дочарава дужина трајања, обичај понављања, динамичност и сликовитост догађања“ (Пижурица 1981: 214), и источне и централне Херцеговине (Пецо 2007: 273). У личком говору наративни императив често се употребљава и њиме се обележавају радње које су дуже трајале, при чему се то трајање понекад обележава удвојеним облицима. Особито честе су потврде када императив добија изразито квалификативни карактер (за означавање радњи које су се у прошлости понављале). Мало је, међутим, примера у којима се срећу „обичне свршене радње“, тј. оне које треба схватити „више као чин или догађај, а мање као процес“ (дóђи љн тáмо па рáсцáшии љнáј һèмер лйчкй) (Драгичевић 1986: 196). У језичком материјалу из села Удбине, такође у личкој зони, садржани су, међутим, само примери за појединачне радње (Павлица 1984: 412). У говорима Баније и Кордуна бележен је при исказивању прошлих понављаних радњи. Аутор напомиње да је у змијањском говору у таквим конструкцијама обичнији инфинитив, што је значајна диференцијална црта у односу на околне говоре (Петровић 1978: 138). У говору Конавала јављају се оба типа императива, и за понављане и за појединачне радње, с тим да се употребљава једино „када говорници причају о својим доживљајима, када говоре о догађајима у којима су учествовали, нарочито када преносе искуства везана за одређене послове“ (Кашић 1995: 347). У централној Шумадији „није редак приповедачки императив, погодно средство за сликовито и експресивно излагање нечег доживљеног“ (Реметић 1985: 327). У опису банатских говора дати су само примери императива за понављане прошле радње. Како је наведено, овај облик није редак у живом причању, али „изгледа само онда када је реч о доживљеној прошлости.“ (Ивић и др. 1997: 388), што опет сведочи о сужавању домена његове употребе у појединим говорима. У говору Срема употреба наративног императива у обема службама веома је развијена (Николић Б. 1964: 367). Насупрот говорима у којима наративни императив и даље опстаје, у говору Галипољских Срба овај облик потпуно је изгубио

могућност употребе у ситуацијама обележавања прошлости, те га у систему уопште нема (Ивић П. 1957: 385).

2.2.1. ИМПЕРАТИВ У СЛУЖБИ ОБЕЛЕЖАВАЊА РАДЊИ ХАБИТУАЛНОГ КАРАКТЕРА

2.2.1.1. При употреби у наративном режиму казивања, дакле у синтаксичком релативу, основна служба императива у говору Сирињића јесте обележавање прошлих понављаних радњи неререференцијалног типа, и у тој служби се знатно чешће среће у односу на функцију означавања једнократних прошлих акција.¹⁰ Прошла понављана (хабитуална) дејства јесу неререференцијално конциповане радње које су се у прошлости вршиле по одређеном редоследу, регулисаном углавном устаљеном навиком, правилом или обичајном, ритуалном праксом, те се као такве са становишта садашњег момента приказују (најчешће у низовима) као појединачни елементи неког ширег поступка, процеса или ритуала. Основно значење – хабитуалност – препознаје се из самог контекста:¹¹

īrēdi коно́пље па *osnóu*, *izǎika'* пла́тно и да сәши́еш; Па изленемо на Љубо́тен го́ре! Ла́дна во́да. Вѣтар лѣп. Ва́здук. Вѣздән *jēdi* ле́ба и *īi* студѣну во́ду.; Лопату смо направиле [д] дрво. *Naīuni* лопату и *měiini* на вѣтар... Ако немало вѣтар, дру́ги дән. Чека́ле смо.; Радиле смо по кру́г*. *Zanǐma'*. *Lězhi*, *dǐk se!* *Pūzi!* Свѣшто било у во́јску, ка во́јник!; И кэд би́а окупатор, отерале ми о́ца Буга́ри у Штрпце. И тепале, гониле. *Těia'*, *īiēia'*, па *īiuri* под во́ду. Вр; Пшени́ца у биса́ге и – па *uǎiini* у ша́ку и *měiiaj* с ру́ку.; Кро́мит *izdróbi* па *īiuri*, *zaiǐrǐz* 'и. Ко́ј во́л' и ту́ри кро́мит, ко́ј во́л' и па ту́ри су́у папри́ку. ДБ; Дѣ́ је пре́ђа, клу́пче. Кат се испрѣде. Па вретѣно по́сле, *zberǐ* вретѣна, па *móiaj* на клу́пче. Се; *Tūri* у ло́нац, *īokǐsni* мѣсо, *ǒmi* ле́по. И *īiuri* ги да се ку́воу́ цѣл дән. Цѣл дән *kúva'*, *kúva'*. Увѣчер – *mǐchi* онѣ́ кѣске, *izvádi* онѣ́ мѣсо, *īrocēdi* ту́ј во́ду. И док је врѣла та́ј во́да, сѣди на шпѣрет. И по́сле *ǐzi* те́ кѣске, *īīchǐsīi* ле́по мѣсо от кѣске. Ги *īiīiini*, *izmǐri* свѣ. И *sǐrēmaj* тањи́ре, чѣсте, и лу́к *sǐrēmaj*, *oǐūiīi*,

¹⁰ Основно питање које се у вези са временски употребљеним императивом у српској науци постављало тиче се језичких околности које су узроковале развијање могућности темпоралне детерминације предикације овим глаголским обликом. Тако је још А. Белић утврдио да је историјски развој императива у темпоралној служби ишао од првобитног опатива у 3. л. јл., преко унификације облика у свим лицима једине и множине, до развитка кондиционалног и концесивног значења (Белић 1985: 164–165). Полазећи од одређења А. Белића, савремене граматике императив на синхронном плану одређују као облик којим се при временском транспонувању обележавају прошле појединачне или понављане радње, и који се као такав најчешће користи у приповедању, те отуда и назив „приповедачки“ и „историјски“ императив (Стевановић 1986: 708; Станочич, Поповић 2005: 395).

¹¹ Императивне форме, удружене са наративним режимом казивања, који подразумева причање о прошлих радњама које се карактеришу цикличношћу (обичаји, ритуалне радње, сезонски послови и сл.), довољан су показатељ да су посредни радње хабитуалне семантике.

исти́учи, и по́сле *ски́ни* та́ј ло́нац. Ту́ј во́ду – и *наре́ди* пити́'е, ове́ тањи́ре де ти 'е по́ чи́сто. *Наре́ди* те́ тањи́ре, *исти́уј* туј во́ду. *Ту́рај* лу́к и по ле́к ме́со, и *ме́шај*. У сва́ки тањи́р. И *о́сци́а'* да се сти́не. Се; И *сци́аи* му кр́пу одозгóр, па му *сци́аи* ма́ле каме́ње. Ја; А то́ј та́ко: раки́јане кр́пе па *наиш'а́йај* на гла́у, на ђу́кс, на но́ге, на ру́ке. И ово́ј, коломбо́бно бра́шњо *заме́си* па *и́ури* у чара́пе и *о́буј* детёту.; па по́сле само *рр'ёди* у тепси́'у; пот са́ч *згре́ј* ги; во́ду и *изме́шај* со́л у во́ду и *си́и* у ка́цу Се.

2.2.2. Да су посреди радње хабитуалног карактера у претходним примерима превасходно је сигнализирано појавом низова предиката у императиву, којима се исказују дејства међу којима је успостављен однос сукцесивности, односно која се одликују временском прогресијом – следе једна за другим или произилазе једна из других. Императивни низови, дакле, садрже радње које се врше према одређеном редоследу и представљају делове комплекснијег поступка дефинисаног правилом или устаљеном навиком деловања. Временска перспектива хабитуалних дејстава детерминисана је превасходно контекстуално, односно препознаје се на основу присуства неке језичке одредбе у ближем или даљем синтаксичком окружењу. Најчешће је у ту сврху коришћен перфекат, који има службу експозиције (у смислу приказивања општих околности у виду радњи или стања), увођења императивних (и других синонимних) форми, и временског маркирања, имајући у виду то да императив сам по себи нема могућност темпоралне детерминације:

Смо га ме́ле. Ла́јна не́ смо тура́ле. А и мога́ло и на оно́', на ле́дину тра́ва де има, гу́ста тра́ва. И на ле́дину *искóси* до́бро, *искóси*, *искóси*. И пометёмо ле́по, напра́јмо. И ту́ј туримо́. Снопóве *и́ури* у сто́г, зёр па снопóве у[з] сто́жар, и врши́у. А има гу́мно де 'е поја́та. Ту́јка одма́ сла́му ди́зоу и на по́дэ. Гу́мно све́ ле́по на́пре га очисти́мо све́, пометёмо. Оно 'е чи́сто, метёно. И по́сле снопóве редимо́ наокóло. *Рёди*, *рёди* до стотину́ сно́па. Се; Носи́л'е смо у цр́кву – ко́' има пёш'ки́р, кош'у́л'е, но́су по́клон цр́кве. Ко́[ј] је ме́рак да кúпи за зра́вље, *кúи* у цр́кву. И кош'у́л'у *кúи*, и пёш'ки́р *кúи*. ДБ; А, гра́ смо се'але, кэт посе'ёмо коломбо́ћ. Ѐсто и коломбо́ћ та́ко се метáа по ниве́ па се завлачува́ло. Па по́сле гра́ – мати́ку у ру́ке па *кóйа'*; И ^{ррж}смо чука́ле. Седне́мо до́ле и ручи́цу по ручи́цу *чу́ка'* сэс ма́љ. До́ле. И оно́ – јéни зби́ро та́мо, јéни трéсо, вржу́жоу снопóве.; Прашкóви нема́ло. Ѐвек има́ло ме́со и мрэ́ и са́пун смо пра́јле... Та́ко, сэ[с] со́ду. *Иску́вај* она́ј мрэ́ па ту́ри со́ду, па *кúва'*, *кúва'*. *Иси́и* га у кори́то, он се стéгне. Сэс то́ј смо пра́ле. То́' би́ло ле́по. И док нема́ло, сэ^с це́ђэ. *Прёври* во́ду и пёпоу́, па да се ола́ди, па *и́роце́ди*, па *си́и* у кори́то, па *гру́вај* сэс то́ј.; Смо лупа́ле те́ше сэс пира́јку. Пира́јка о[д] дрво́ напра'ена. Та́ко шири́ка, па ру́чку има́ла. И *лу́йа'*; И на ре́ку смо пра́ле. На ре́ку, бо́гме. Па у зи́му кад је ле́дэ, па *чу́кај* сэс пира́јку ле́т^а, па да пёреш ту́ја. И на каме́њ. *Ту́ри* ни́кој ле́п каме́њ, па на каме́њ *лу́йај*. Се.

2.2.3. Неретко се у контекстима истога типа јављају и прилошки детерминатори који време вршења понављане радње диференцирају од садашњег смештајући га у шири временски оквир. Њима се ближе указује на опозицију некада : сада, тј. актуелно : неактуелно:

É, напре, кад гу упѣца змија, úзоў пѣсак па трљоў тóј мѣсто сѣс пѣсак. *Тррљај, иррљај, иррљај* и да искóчи тáј óтров. Се; Напре немáло ка сáк што íма каучи по сóбе. Напре бíло постѣља се прáјла. Кэд бóжја слава, тéd бíло постѣља се онóди. По двá снóпа ржána онóди, *иурри* у јédан крáј.; Се копáла јédна рúпа голéма де íшла вóда. Наслáга се у тýј рúпу. Напре смо викале топíло. По селáчки топíло. И тýј стаљáло се. Седéло по двé недéље док се покíсне. Пóсле се извáди, се опéре у р'ѣку, па се ошúши. И се чукáло. Камéњи – јén отúд, јén отúд. Маљíца се звáла. *Тучи*.; Тóј време имáла úрда. Цíк *бáци, ирецéди* га на крпу. Úрду брáле, па цéле зíме имáле у качичíће Ја.

2.2.4. Семантика прошлости и значење поновљивости увек се јављају здружено када се императив употреби у темпоралној служби. Примарну улогу овде ипак има хабитуална семантика, док је претериталност ипак само пратећи моменат који се појављује више захваљујући самом контексту, тачније ближем синтаксичком окружењу него ли самом императиву. Дакле, улога овог типа императива у обликовању саопштења у првом реду јесте да именује радњу и означи је као понављану, тачније поновљиву, а тек онда као прошлу. На овакав закључак упућује неколико чињеница које нуди расположива грађа: 1. императив не може самостално обележити радњу као прошлу; 2. при временској транспозицији ограничавање понављане радње искључиво на моменат прошлости није нужно; 3. императив може бити у потпуности ослобођен темпоралности сводећи се на функцију простог именовања радње. Поводом прве тврдње, подсећамо да је поменуто да употреба императива у типу дискурса који је дефинисан одабраном темом (о цикличним радњама) на плану рецепције недвосмислено упућује на семантику поновљивости. Да би се она исказала, како је показано, нису потребна друга средства, иако се могу јавити. Тип дискурса који погодује употреби императива, даље, обезбеђује такве контекстуалне услове који су у конкретном говорном чину имплицитно или експлицитно означени маркером *некада* у односу на време у коме тече приповедање информатора, а које доживљавамо као *сада*. Значај контекстуалних чинилаца читује се у томе да императив долази најчешће у саопштењима о обичајима који су заборављени, радњама у вези са пословима који се више не обављају, те је дистанцираност од садашњег тренутка сасвим јасна. Стога, сматрамо да је одвојеност од момента говора сигнализирана пре контекстом него самим императивним формама.

Претходно наведене тврдње потврђује и то да при временској транспозицији ограничавање понављане радње обележене императивом искључиво на моменат прошлости није нужно¹² – овај облик може се употребити и за исказивање акција које се одликују и садашњом временском пројекцијом или, прецизније речено, радњи које се могу схватити као свевремене или пак обезвремењене¹³ (а) или се њихово вршење из прошлости протеже и на садашњост (б):

а) И посл'е метáмо опáнке. Кэт седнѐмо пòсл'е. Седнѐмо и ги метáмо овако обедвѐ и да видíмо како ће се окрѐне – да л на л'ице, да л наопако. А мí онако ги бацíмо. И *звѐдај* – која је на л'ице, која је наопако. Ви; За Ђурђевдэн траве берѐмо да накрмíмо краве. Кóу нађеш, *узи*. ДБ; Мáсло, јѐс. Тóј кат се кúва млѐко и óно остáне да се олади јѐн дѐн. И пòсле тóјѐ, кáјмак озгóра, тóј се бѐре. Јеáмпут и јóш јеáмпут се тóра, да рѐкнем, у никој-гáс. И пòсле, тáј кáјмак у бóчку *иури*, *иојари* бóчку па *иури* у бóчку вóду и кáјмак па сзз буцáло *муши*. Тóј старó тако бíло, бóчка. Па озгóр *лујај* – бум, бум, бум, бум, коцá врѐме. Мóжда јѐн сáат. И óно пòсле, *исиии* га у никóу тенцѐру. Мáсло, óно се одвóи, а овој дрóго мућеница да се јѐде. Се;

б) И прѐ, а и сѐга, пíјем варѐну ракију. Пó слáтка је. Тóј мáло. Јá се пázим. Вíше о[д] двѐ чáше нѐ! Áко је варѐна. И тó[ј] је тóрам мѐт^а. Мѐдѐ на мѐсто шѐћер. У цѐзву тóрим. И врíје. Чíм пóчне да врíје, *мíчи*. Ви; И ујóтру кэт се дíне, тáј чáша сѐди, вíно. Јóпе се лѐк запáли тáј бањак, па се тóри, у туј-чáшу вíно, тóј запалѐно. Ё, пòсле га *мíчи*, и како-кóј се дíза, тако пíје по лѐк вíно. Тако бíло напре и сѐге је тóј. Кóј пáнти. Се.

У примерима наведеног типа и даље је задржано значење вишекратности, али сада не као протекле понављаности већ у садашњем времену примећене поновљивости појаве која се перципира и приказује као извесно правило, законитост, обичај, утврђени след радњи и сл.

¹² У том смислу императив у српском језику показује семантичку неподударност са наративним потенцијалом. У србистици је, наиме, недвосмислено утврђено да једна од основних особина потенцијала у временској служби јесте строга одвојеност глаголом означених радњи од садашњег времена, односно њихова ограниченост на време које је у односу на моменат говора означено као прошло. Вршење или, тачније, понављање глаголом означених радњи дешавало се у прошлости, што значи да су, у тренутку говорења о њима, те радње из садашње перспективе дезактуализоване, те по својој суштини дисквалификоване као поновљиве. Тако, Т. Ашић и В. Станојевић наводе да се потенцијал употребљава за обележавање процеса који се понављао у прошлости и да у том смислу алтернира са перфектом. Основна разлика према перфекту јесте то што „догађаји представљени потенцијалом за прошлост не могу бити актуелни у моменту говора, што не важи за перфекат“ (Ашић, Станојевић 2008: 182). Односно, потенцијал не може обележити „повнављање у интервалу који није нужно завршен пре момента говора, односно који је у деиктичкој вези са њим“ (Ашић, Додиг 2014: 293).

¹³ Могућност временски употребљеног императива да трајањем обухвати садашњи моменат у граматикама се углавном не наводи. Ову особину у извесном смислу помиње Ј. Вуковић (в. Вуковић 1967: 147–150).

Слични претходнима јесу примери који илуструју употребу императива у текстовима процедуралног типа. У њима информатори објашњавају јасно утврђени поступак по коме се вршила нека радња било да је реч о изради одређених предмета, или обављању послова у кући, на њиви, или најчешће о припремању јела и сл.:

Кэт се ужэгне, стаи црепуљу на срáну, *шүри* лёба, *шүри* сáч у оцáк, кэт се ужэгне *шүри* га на лёба да се пéче; Се наклáде ^үггън, се онóди, па се тўри црепуља на тáј ^үггън да се загрéе дóбро. Па, по нашíнски кацíја да га рéчем, и мáша, па *шовүчи* наовáмо. И *избрíиши*, *избрíиши* лёпо сáс крпу, па *шүри* лёба, па *шүри* јóпе сáч да се згрéе на тóј огñиште, па *шүри* врс црепуљу, врс лёба и *шосíиши* га сáс жáрр. И тáко да се испéче лёба. Ја.

Илустративни су у том смислу примери у којима информатори, у готово идентично језички обликованим саопштењима, објашњавају поступке по којима се врши спремање неког јела, а који су актуелни и из перспективе садашњости (на шта упућује појава презента¹⁴ у уводном делу), а где су такође употребљене форме императива:

Грá се свáри: éте, тўриш у ш'ёрпу, опéреш' га л'éпо у студéну вóду. Па тўриш' вóду, се искўва. Док се разонóди, за сáт, двá ако је дóбар грá се свáри. *Зайржи*, *осóли*, *јéј*.; Кисéло млéко: Мл'éко га узаврíеш, па се залáди. Тўри га у ш'ёрпу да се залáди да бíне дóбро. Пóсле íмаш' – от кисéло млéко измўтиш', измўтиш' у дрўгу шóљу, и сíпеш' у тóј млéко. И замóташ га у нéшто. И óно за двá сáта се укисéли. И *јéј* пóсле. ДБ; Бареница: замешáмо кáшу пó тáнко, па гу пóсл'е у тепсíу турíмо по мáло. Сáч *ужéгни*, *шүри* сáч. *Зайéчи*. Тўри рéд[†]. *Помáжи* мáсло. Тўри рéд, сáч се ужэгне, скинéмо. Док напунíмо тепсíу. Су; Јўжа се прáву овáко: се потóпи снóпэ, пóсле íе мéко. И се врти. Јéно премéтнеш отўд, јéно одовўд. Па тўру под мíшку овáко, *мóшáј* јén крáј па дрўги крáј. И тáко. Ја; А сáс прéсно млéко: *шóмўзи* и *шроцéди*, *зрéј* га да бíне мáло млáко, *шүри* мáју, стáне мáло јén сáат, и двá. И пóсле га *шромéшáј*, *шойáри* га сáс врéлу вóду, *шромéшáј* лёпо да стáне, да се скўпи. Кэт се скўпи, *шүри* у цáк, *исíи́скај*, *исíрисíи́ска'* лёпо. Па јóпе у врéлу вóду. Али овó[j] íе шушéно сирéње. Тí кажўjem. И јóпе сáс врéлу вóду озгóр *шайáри* га, га *скуйўј* лёпо да бíне. И кэт се попáри двáпут јóпе сáс тўј вóду врéлу, и *дíни* га да се оцéди. И тó[j] íе за шушéње. Се.

2.2.5. При исказивању прошлих понављаних радњи у текстовима какви су претходно наведени (и онима где је реч о радњама које се више не врше и онима где се из перспективе садашњости описују поновљиве радње) императив има само функцију именовања радње као акције, као чина. У прилог овој тврдњи иде и чињеница да се употребљава увек у једном истом облику (2. л. јд.), и то у контекстима када је у суштини важно обележити, именовати дату акцију, док је ирелевантно упутити на

¹⁴ Употреба презента у сиринићком говору детаљно се разматра у Младеновић, Вељовић 2017.

њенога вршиоца.¹⁵ Да су радње прошле и овде се сазнаје само на основу контекста, изванјезичке стварности, односно других глаголских облика којима се одређује време. Употребљен у овој функцији, императив се не разликује од употребе у модалној служби, када именује радње које су саставни део неког поступка, односно које су, као такве, уобичајене, утврђене, те се могу понављати на исти начин више пута са истим резултатима.

О могућности преласка императива из прошле у садашњу или, тачније, свевремену временску перспективу, о којој је до сада било речи, сведоче и подаци из других говора. У опису банатских говора налазимо следећу констатацију: „Сродан са наративним императивом је онај у описима појединих ситуација, у причањима о прошлости или у констатацијама које нису временски везане: Џмам у поноћ слободно: *Jêj, sîâvaj*, нѐма ту с тобом нѝко нѝшта Ит. (Ивић и др. 1997: 389). У говорима на југозападу Косова и Метохије бележени су примери императива који обележава „ситуације зачете у прошлости актуелне и у садашњости“ (Младеновић 2000: 369). Н. Богдановић, такође, наводи да у Алексиначком Поморављу „императив, безличан или свеличан, преко случајева типа: *цѐлу недѐљу тѝрчи тáмо, тѝрчи овáмо ГК, сáмо сѐдни-сѝдни*, нѝкад да се опрáвиш (на посао) ЦБ [...], који су, такође, у облику 2 л. јд, и у клишираним фразама, напушта и приповедачко, релативно значење и претеже се на свевременост“ (Богдановић 1987: 252).¹⁶

¹⁵ У том смислу императив показује сличност са инфинитивом.

¹⁶ Занимљиво је, овом приликом, указати и на стање које карактерише македонски језик. Поредѝи начине образовања хабитуалних радњи у српском и македонском језику, Милка Ивић износи закључке Б. Конеског, који наводи да се у македонском језику хабитуална радња која се казује императивом у временски оквир поставља употребом одговарајућег облика глагола *чини*: *Тој чини – дојди, најади се, најолни ја шорбаѝа леб и ѝак кинисај в овци* и сл. – за садашњост; и: *Тие чинеа – качи се на магаре и јавај цел ден, Тој чинел – најади се, облечи се, измазни се и ајде в град* и сл. – за прошлост (Конески 1967: 419; цит. према: Ивић М. 1982: 259). Овде изнети податак од значаја је за нашу тврдњу о томе да императив није фиксиран за једно одређено време, већ се, ако се језичко окружење промени, рецимо, изменом глаголске форме која га уводи, може премештати из прошлости у садашњост и обратно. Поводом улоге глагола *чини* у оваквим контекстима, Б. Конески наводи: „Со тоа се одговара на неколку потреби: се подвлекува самата уобичаеност на дејството, се укажува на лицето, и што е уште поважно – на времето и на одределеноста на дејството“ (Конески 1967: 419). Дакле, и у македонском језику језичка јединица која је носилац информације о времену вршења није сам императив већ ту службу преузима неки други облик (глагол *чини* у овом случају). Императив у служби обележавања хабитуалности која је на снази у садашњем времену показује експанзивност у македонском језику. Када је посреди исказивање хабитуалних садашњих радњи глаголима свршенога вида, у српском језику обично се употребљава презент, док су ту функцију у македонском преузели императив и футур: „Срп. српскохрватски: *Он обично дође, једе, најуни шорбу хлебом, ѝа се оѝеѝ враѝи код оваца*. Ваквата употреба на сегашно време од свршени глаголи кај нас е заменета било со времињата сложени со *ке* било

Када се императивом обележавају радње које су се у прошлости вршиле по навици одређеног лица, тада овај облик има квалификативни карактер:

У кућу *сѣди*, *срамј-се*. Долазиле људи да се целивоју, што дошле тујка, што биле сватои. Ништа не сам зборѣла. Сѣс мене бија дѣвер и деверовица. Ё, љѣни, јѣн отуд, јѣн отуд. ГБ; За рукиче дѣцу и оѣни ће трчо по нас – *ради*, *ради* добра ми била дѣца. Нека ми су живи Се.

2.2.6. Осим што радњу одређује у прошлости, императив поседује и могућност стилског уобличења исказа. Уколико се дискурс информатора посматра као текст који захтева извесне стилизацијске поступке, онда се и на том нивоу могу пронаћи моменти који мотивишу избор одређене синтаксичке јединице у конкретном говорном акту. О стилогености дијалекатског текста може се говорити превасходно због тога што функција језичких средстава у њему употребљених није строго комуникативна. Лице које говори описује прошле или садашње радње обликујући саопштење као приповедање, као причу – његова намера је да такве догађаје представи што сликовитије, а уживљавањем у њих омогућава се интензивнија перцепција од стране слушаоца. Стога, уколико не постоје синтаксичка или друга ограничења, говорник ће увек када је то могуће варирати свој исказ, користећи слободу избора и максимум језичког потенцијала који му је на располагању. Обликујући приповедање, говорник бира императив у ситуацијама када жели евоцирати сећања, емотивно обојити исказ,¹⁷ указати на то да су радње о којима је реч (најчешће) доживљене или су као такве схваћене.¹⁸ Причање које омогућава прелаз из времена које је сада у оно које је прошло по правилу и захтева исказ са израженом компонентом носталгичности. Приповедање у императиву динамичније је него оно у перфекту, а овај облик је и са становишта језичке економије погоднија синтаксичка јединица. Тако на стилском плану употреба императива уноси динамичност, радње се нижу једна за другом, што доводи до бржег смењивања слика, чиме се остварује живост у приповедању, а

со императивот: *Тој ке дојде, ке јаде, ке ја најолни шорбаѣа*, или: *Тој чини дојди, јади, најолни ја шорбаѣа* и сл.“ (Конески 1967: 420).

¹⁷ Императив се употребљава онда када говорно лице жели оживети, сликовито представити неку прошлу ситуацију, а то „захтева од приповедача више уношења, више извесне врсте уметничког уживљавања у причање. Отуда у таквом причању има доста емотивних елемената“ (Пешикан 1956: 153).

¹⁸ Радње означене императивом нису нужно и доживљене (мада најчешће јесу), то могу бити и оне о којима говорник зна посредно, према сведочанствима неког другог лица, али их током причања (пр)оживљава.

радње обележене императивом рељефније се издвајају у односу на синтаксичко окружење:¹⁹

Снавѣдни се, жњѣ! *Стѣаља* руковећ, посл'е *сѣбѣри*. Су; А бѹве, чѣм ул'енеш у сѹбу, док л'енеш, ти се напѹну нѹге. Ка мрѹфке. А^ха! И ништа – *ѣомѣѣи*, *чиѣѣи*, *крѹи*. И тако се ж'ивѣло. ДБ; *Посѣѣуј*, *изѣј*-ги. *Дѣзѣј* чарапе, обѹѣе. Ёте, тако било. *Сѹи* опѹнце.; А тако. Лаѹр у рѹке и *сѣѣуј* сѣс бѹкал. И пѣшкир *ѣррж*. *Дѣј* ги да брѣшоѹ рѹке. Кѣд јѣдоѹ лѣба, кѣт се дѣноѹ. Тако.; Према Ђурђѣвдѣн набѣроѹ. Ујѹтру се оѹпоѹ. Ёдоѹ у црѣву. *Тѹри* тѣ! трафке у вѹду и *куѣј-се*. А сѣк' нѣ'хоѹ тѹј. ГБ; Нѣ, нѣ, нѣ! Тѹј нѣ! На срѣдѹ сѹвру *ѣѹри* јѣн гѹлем чѹнак зѣвњен – и *срѣкај*! *Јѣду*! Сѹвра коласта. *Сѣдни* на столиче и *јѣди*.; Прскѣле ги сас вѹду от срѣне жѣне кад ги вѣду ѹне дѣ ѣдо, а от срѣне жѣне у котличѣне вѹду. Па сѣ[с] слѣму. *Бѹдни* слѣму у котличе, у вѹду, па креј њѣ *ѣрсѣкај*. Се.

2.2.7. Као одлика наративног императива, у литератури се неретко помиње и означавање дужег трајања глаголске радње њиме означене. Примери из наше грађе, међутим, потврђују став М. Стевановића, који сматра да то није особина коју овај облик иманентно поседује. Трајање радње означене императивом није ништа дуже од оног означеног било којим другим обликом (Стевановић 1986: 709). На овакав закључак упућује пре свега сама семантика глагола. Потреба да се дуже трајање радње ипак на неки начин означи читује се у честим примерима умножених форми истих глагола.²⁰ Ова особина повезана је са претходном јер се употребом више пута поновљених идентичних императивних форми не упућује само на дужину трајања радње већ и на интензитет датих дејстава, чиме се доприноси експресивности казивања:

Па ми мо'ѣга тѣтка отѣрѣле гѹре у Врбештицу. Дѣ [ј]е шѣкола. И јѹш никѹлко лѹде из нѣше сѣло. И из нѣше мавѣле јѹш јѣдан. И мо' ѹтац. И јѹпет сѣс кѹлце – *ѣѣѣј!* *ддри*, *ѹдри*, *ѹдри*! Па *ѣѹри* ги у вѹду, у рѣку. У вѹду – и шмајзер. „Кѹ' се подѣне, ѣе косѣмо сѣ' шмајзер!“ Па ги *извѣди* из рѣке јѹпе, па јѹпе *ѹдри*, *ѣѣѣј*; *ѹдри*, *ѣѣѣј*, па јѹпе понѹво.; Кѣ[д] да јѣдоѹ, посипујѣње. Лѣгењ и крѣзи, крѣзи, сѣ зѣр имѣло ѹвѹј дрѹго. Ё да га посѣпеш, ѣ да обрѣше рѹке сѣс пѣшкир. И за вечѣру, како-кѹј – *ѣосѣѣи* да опѣроѹ рѹке, да обрѣшоѹ.; ѹн вѣка: „Музѣмо крѣу. Јѣ музѣм – музи, музи, музи, па Рѹжа – музи, музи, музи“. Вр; Изгѹбу ги се. *Исѣрѣси*, *исѣрѣси*, и утѣпоѹ, погѣноѹ чѣле. *дзоѹ* мѣд'. А после напѣраѣле сандѹѣе о[д] дрѣѣта.

¹⁹ За банатске говоре се такође наводи да „употреба императива чини живљим описе појединих послова: Данас *врѣи* па нѹѣас *рѣди* Бк, Цѣк мѣтеш на лѣѣа, па иж ѣѣка *ѣѣѣј* Бк“ (Ивић и др. 1997: 389). М. Пешикан наводи да се „овим обликом казује динамично схваћена трајна радња, трајна радња као једна етапа у неком организованијем приповедању“ (Пешикан 1956: 153).

²⁰ Уп. са механизмом удвајања облика зарад истицања дужег трајања у говору Пиве (Вуковић 1940: 97), староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 198), говорима на југозападу Косова и Метохије (Младеновић 2000: 367) и др.

И напраи онéј рамóве. ДБ; И тако пóсле кэт се ожњé'е. Óвде се жњéло от Петрóудэн па док íма. Óвде планинско мéсто, кáсно се узрелуváло жíто. И свé рúчно се жн'éло óвде. Тéшко, кáкó нé! Срп у рúке и вэдэн наведнички *жњé'ј, жњé'í!*; Рукоé'ји се бéро – кэт се ошúшу, па од рукóе'ђ на рукóе'ђ, овáко *загрáбу'ј, загрáбу'ј, и'ури* овáко у нарúче и нóси онóму што вржú'е. Óн – јúже па пот колéно држи тáко, ми тúјка му турíмо, а óн врржúје сáс слaмéно јúже.; Јетрвy сэм имáла лúду – 'óна о'áла да цркне зáшто је óно тáко зрáво. „Штó па óна свé што родíла да је жíво!“ А њóјна дéца – *рóди, у'мри; рóди, у'мри*. Једвá-је остáла дéца у зáдњу руку. Јетрвa.; а овáмо *грúвај* у корíто, *грúвај, грúвај*. Па íди у Лепéнац *ис'йэри* па *л'у'ај* с јéну пирáјку. Се.

2.2.8. Прошле хабитуалне радње у говору Сиринића, као и на читавом штокавском терену, могу се обележити различитим облицима. Могућност наизменичне употребе јединица и њихово смењивање унутар ширих контекста омогућава да се исказ стилски уобличи и деаутоматизује, али и додатно нијансира на значењском плану. Говорници, дакле, за уобличавање исказа хабитуалног типа на располагању имају делимично синонимне форме и могућност стилског и значењског варирања, те сходно томе нису чести примери у којима је нека целовита радња комплекснијег типа уобличена тако да се у предикатима користи само једна од расположивих синтаксема. Могућност избора, најчешће зарад постизања вишег степена експресивности исказа, говорници обично и користе, те се тако наративни императив у ширим текстуалним целинама јавља по правилу у комбинацији са осталим облицима, при чему свака од јединица бива искоришћена сходно својим граматичким, значењским и стилским својствима. Напред је наведено да се наративни императив готово по правилу јавља у комбинацији са перфектом, који има функцију временског позиционирања и увођења радњи које следе, док је императив носилац семантике поновљивости. Хабитуалне радње које се смештају на временску линију дефинисану перфектом, међутим, не обележавају се само императивом – по правилу се уз предикате у овом облику срећу и презентске форме, које су такође носиоци значења прошле понављаности:

И тáко се тkáло. И пóсле сáми прошијéмо на двé фóле сúкну. Пóсле гу наберéмо. Íма мáјстор нарочíто што набíра тé' сúкне. По двáнаéс кóнца *и'ури* у тúј сúкну и пóсле стáне некóлко дáна. *Тúриш* онú ка бáсму, каж'éмо, гóре за кáиш'. Пóсле *мíчи* кóнце и *нóси*.; Ако прéдеш', вúну на кудéљу – вргиш' двé ж'íце па сáстáиш ги, пóсле ги омáњаш и плéтеш чарáпе. *Плéтиш* чарáпе, *илéтиш* цемедáне.; Дéвер ми стрíгоў бóце. Па íма нарочíто, посéбне ножице н'íне што се стрíжо бóце. Гу обáл'иш, вржеш ги нóге док острíж'еш. Íсто ка желéза двé преклопéне. Сáмо *с'ийсни* и фна стрíж'е. ДБ; А тáко се прáи: покíсне се снóп од 'ррж што се сé'е. И óн,

како се чу́ка, очука́мо га одо сѣме, истресѣмо лѣпо и оста́но чѣсте сла́мке, лѣпе. И се покѣ́сне у во́ду. И кѣт се покѣ́сне у во́ду, и мѣ ги пра́јмо по́сле онѣ́ јужа. Узѣ́мо по лѣк сла́му, па ги раздво́јмо, па уврті́мо. И по́сле оно уврѣ́а, уврѣ́а, и сте́гне се јуже. И оно дрѣ́жи.; По́сле га опѣ́рем лѣпо, га оми́ѣм – по ста́ро оми́ѣм га сѣс во́ду мла́ку, очи́стим, и по́сле га ту́рим на не́што да се оце́ди. И кѣт се оце́ди, изре́жај лѣпо и ту́ри со́л изми́ђу њѣга. И и́ури у лѣнац. У ка́цу на́пре, на́пре бѣла ка́ца. Измѣ́шај со́л и во́ду, измѣ́шај, измѣ́шај.; Се сва́ри млѣ́ко у тенце́ру. У јѣну, у дру́гу. Па две-три тенце́ре се ску́воу и кѣт се ола́ди, тај ка́ймак се ми́чи. И о[д] то́ј се пра́и ма́сло. А то́ј млѣ́ко се ту́ри ма́ло да доби́ѣ топлѣ́ту. И му ту́ри кисели́ну одо́ цѣк^x. От цѣк^x кисели́ну ту́ри. И проме́ша сѣс то́ј. И ма́ло ма́ју му ту́ри и проме́ша. И оно се́ди. И оно по́сле са́мо доби́ѣ ту́ј кисели́ну од она́ј цѣк. И сѣге га це́ду прос кр́пу. У кр́пу га це́ду. А на́пре смо му тура́ле кр́пу озго́ра, па каменѣ́чиѣ ма́ло у р'ѣку саберѣ́мо па опѣ́рем лѣпо. Оми́ѣмо, да ка́жем старовре́мски. Оми́ѣмо и наре́дим ги на ону́ј тенце́ру, све на оно́ј млѣ́ко, пр́ко све онѣ́ј кр́пе, и оно по́сле са́мо – тѣво, тѣво, оце́ду́је ми во́ду. Што́ има у њѣга, оце́ду́је, оце́ду́је. Ми мичу́јемо с ложи́цу ону́ј во́ду. И та́ко, кѣт се све она́ј во́да оце́ди, то́ј и́де два́, три да́на. И кѣт се све она́ј во́да оце́ди, и оно се сплѣ́ска лѣпо, то́ј то́лко као ле́ба до́ђе. И по́сле сѣс ложи́цу ва́ди ка кала́пи. И наи́урај из јѣне ше́рпе, из дру́ге, и́ури у ка́цу. Си́и. И наи́аи́кај га озго́р сѣс ложи́цу. Па и́ури озго́р јѣпе кр́пу и те́ј каменѣ́чиѣ ми́цке, наре́ди док се напу́ни та́ј ка́ца. Кѣт се напу́ни та́ј ка́ца, и кр́пу лѣпу бѣлу јѣну, две, и́ури јѣпе ту́ј. И и́ури ту́ј јѣпе каменѣ́. Се; Тре́ба да се потка́ди бра́шн'о. Уи́ал'и све́ђу, иошќади. Док се замѣси, све́ђа го́ри. Јѣс. Су; Ыл'и от смрѣ́ке наи́рави, ѣл'и от цре́шн'е, од ону́ј кору́бу, наи́рави и по́сл'е довату́ увѣчер дѣца. Ко[ј] је ма́ло по́ ве́ћи, а овѣ́ја бѣш ма́л'и не мо́жов. Ма́ло ова́ко пома́вов. По́сл'е кѣт прегѣ́ри, ба́ци креј во́де та́мо. А пу́но лѣуди узѣ́моу по два́, по три ста́па, кумба́ре узѣ́моу за кот ку́ђе. Ви; Та́ко бѣло обича́ј, ста́р обича́ј – да и́деш': ж'ѣнске да пѣвоу́, мушкарци сѣ[s] зве́на. О́уча сво́на, зна́ш, жити-ја́. Од о́уце сво́но. Па и́ури на гр́рло. Зѣр се зна́ло те́д^r да не́ бѣло пррѣ́ао! Ту́ри на гр́рло и – дѣнг, дѣнг, дѣнг. Ури́ва сѣло, ж'ѣти-ја́! Шт.

Разлика између презента и императива у контекстима овога типа у основи се своди на разлику у ефектима који доприносе динамичности приповедања – приповедање у презенту одликује се мирнијим тоном и споријом темпом, док форме императива доводе до промене приповедног тока уносећи динамичност и брже смењивање слика односно акција. Такође, презент се најчешће јавља онда када се приказује радња уопштенијег типа или пак статична слика, док императивом бивају обележене оне радње које се посебно истичу, комуникативно мармирају у смислу интензитета или значаја за описани поступак уопште.

2.2.9. Чести су у говору Сиринића и примери у којима се предикатима у перфекту или презенту описују неке опште околности, мање или

више статичне радње схваћене као припремна дејства, поступци, услови који омогућавају финалну радњу дату у смислу завршнице, епилога претходно предузетих акција. Императиви се у оваквим контекстима углавном не јављају у низовима већ у виду појединачних форми којима се затварају низови са предикатима у презенту (или ређе у неком другом облику), односно којима се означава крајњи циљ настао у резултату претходно обављених радњи. Императив у овој служби стилски је наглашенији у односу на претходне примере имајући у виду да заузима финалну позицију унутар исказа, која је по правилу комуникативно и стилски маркирана:

А исто и бѣњак, ал' и ма́ло да не́ би изгорѣја свѣ, него да оста́не за Ђурђевдѣн. Онда смо ги цепа́л'е од бѣњак што оста́не од Бо́жић па на Ђурђевдѣн се це́па и се пра́ви као крѣс. Па *ѿури* у врата те́ј ма́л'е кршчи́ће. Ви; Па смо има́ле пу́шку. Смо носі́ле. Па пуца́мо да не́ ни пода́ви сто́ку. Бі́ле курја́ци у бу́љук, бли́зу кучи́ће. Кѣд ги спа́зи, одма́ *ѿуцај*. Вр; И о[д] трње напраи́ш гу, па гу пове́жеш или па ла́нац ту́риш' и во́диш' волѣе. И о́на дрља. По́сл'е обра́диш' гу на бра́зде. И свѣ смо то́ј сеја́л'е ру́чно. У́зеш', напу́ниш' канту и *мѣѿај!*; Вѣшке бі́ло по опа́сно. Ти се напу́ни пу́на кѣса, па има́ онѣј ситне, гњи́де. Мо́раш да чи́стиш'. Ти́ке, то́т се носі́ле и ма́раме па не́ се виде́ло свѣ. А сѣг, ш' у́ћур, не́ма!...Тѣпоў – че́шльоў. Што па́дне, утѣпаш. Што па́дне, *уѿѣѿај!*; Ё, по́сле га укисѣлу кисѣло мл'ѣко па сѣс онѣј кача́мак – *јѣј* кача́мак и кисѣло мл'ѣко.; Се искі́сне до́бро [коно́плѣ], па га узѣмо па га оперѣ́мо свѣ у рѣ́ку, те́ј ручи́це. И уда́рамо ка от ка́мень да би се бо́л'е избел'і́ло. Ё, кѣт се осу́ш'и по́сл'е свѣ, има́мо јѣну да́ску, ка́же се маљі́ца. Ё, поту́римо два́ камен'а и изми́ћу два́ камен'а ту́ј маљі́цу. Стаі́мо ту́ј ручи́це, и *чу́кај, чу́кај!* Ё, по́сл'е кѣт се ишчу́ка то́ј, па има́мо посе́бно гребѣ́не што се че́шља. Се че́шља з гребѣ́не. По́сл'е *ѿре́ди* осно́ву пона́пре за пла́тно. ДБ; Ниша́ло се пра́и. И се нишо́ў і́ за Ђурђевдѣн, і́ за Вели́гдѣн. Дѣ́ца. Се пра́и бі́ло де́, де́ има́ гр'ѣда ни́где да се ста́и ју́же. И *нишѿѣ-се* ГБ; Прѣ́чка. Напраі́мо кумба́ре. Иза́јѣмо куд ова́ј мо́с ѡ́вде. Дѣ́ца ску́пу не́ке смре́ке, не́ке ва́тре, на́лѡжу. Грѣа́ле раки́чу па пи́ле. По́сле – *бе́гај* ку́ћи! Ја; Гу́вно има́ло, ете-ту́ј у двѡ́р. Те учу́коў сто́жер, па врже́мо кѡ́ња сѣс коно́пац, ју́же, па *ѿѣрај* кѡ́ња, кѡ́њ і́де. Су.

Императивним формама у финалној позицији ширих наративних одсека може се саопштити пермисивно значење типа „сад можеш да узмеш / ткаш...“ – након што су, вршењем претходних радњи, испуњени услови да се то деси. Сходно томе, императив се у овоме употребном домену може повезати са његовом модалном службом у оквирима значењског подтипа допуштања или подстицаја:

Мѣсо смо га шуши́ле над ѡ́гањ. О́гањ има́ло у ѡ́цак на́пре, у зи́дѡ. И у та́ј ѡ́цак се кла́ја ѡ́гањ, и та́ј дим і́шо у ѡ́цак а го́ре се нареді́ле дрва, ма́тке се закова́ле у гре́де. И на те́ј ма́тке се реді́ло мѣсо да се шу́ши. И кѣт се осу́ши то́ј мѣсо, *ди́ни.*; Сѣм тка́ла, на́ј прѡ́во, су́кне од ву́не – конча́рке

цррне. Па се оснóе, па се ту́ри на врати́ло, па се ту́ри на ра́збој. Се увéде у брдо, у нíти, па се повр́же јóпе на врати́ло. Па преме́та́лка ту́ри се, у во́ј, цéвка, намóта се то́ј, ву́на што је предéна, машћéна, па у преме́та́лку – па *преме́шај*, тка́ј. Се.

2.3. ИМПЕРАТИВ У СЛУЖБИ ОБЕЛЕЖАВАЊА ПРОШЛИХ ПОЈЕДИНАЧНИХ РАДЊИ

2.3.1. При обележавању прошлих појединачних радњи императив показује унеколико другачије семантичке и стилистичке особине у односу на претходно описани тип. Наиме, у овој служби среће се готово искључиво од глагола свршенога вида, што даље значи да се радње њиме обележене перципирају у својој заокружености, као процеси извршени у једном тренутку у прошлости, односно приказују као целовита дејства. Компонента доживљености ни овде није нужно својство, с тим да се – било да су радње доживљене од стране говорног лица или се о њима зна посредно, увек је присутан моменат уживљавања – радње приказују као доживљене, а у подлози такве интенције налазимо намеру да се исказ стилски обогати и да приповедање добије на сугестивности и упечатљивости. Као и при обележавању хабитуалних дејстава, и овде се императив ретко употребљава да самостално темпорално одреди именовану акцију, углавном се бележи у ширим наративним дискурсима када обележава радњу посматрану као једну етапу унутар приповедања неког догађаја комплекснијег типа. Императив (насупротив, на пример, перфекту којим се обележава трајна радња посматрана у току вршења) казује целовиту радњу дату као елеменат шире обухваћене догађајности која се презентује у приповедању. Имајући у виду да се, поред тога, њиме уноси динамичност у приповедање доживљених и недоживљених радњи, те да се одликује експресивношћу, императив највише сличности показује са наративним презентом. Све наведене особине налазимо код оба облика, с тим да у односу на презент и перфекат, императив приповедању даје додатни моменат динамичности (драматизације):

Па ми мо'éга татка отерáле у Штр́пце јóпе поно́во, па сáс ко́лце, сáз др́ва – *úдри, úдри*. Вр; Одá Сéфце тáмо, од Голуби́в мóс до Свéтога Никóле, ту́ј имáло обавéзно нéшто да изáђе. Ѐшле лúди у Урошéвац за жíто. Нико'éга човéка одрáле га тепау́ћи. Ова́ј íшо од границе, нíкој, а ове́ íшле ис При́зрен и ту́ј се стрéле. Он мисли́ја па то́ј, враго́ви, што причáле тíја стáри. Па *úдри*. Ја; Он кáко би́ја кот стóке, унутра о́ни *úзи* пу́шку њего́ву, има́а шарéну, лéпу пу́шку, *úзи* њего́о, *сiйáи* њíну пу́шку. Кэд вíде – нé му се сви́ђала ова́ј њíна. Он по њí сáс кóња и сáс њíну пу́шку – бэм, *уи́ейáј, úзи* ги пу́шку.; *Úзем* лéба. *Úзем* покривáло. *Јутре* дáн дóђем. Они дво́јца сéчоў сá[с] шáру, *ја* по н' *ицéйáј, úдри, цéйáј, úдри!* Увéчер кэт ће бацíмо рабо́гу, ће се врати́мо, ће сметрíмо. Сэм ицепáја др́ва свé!; А ова́мо се патíље мýке. Се трпéло лéба. Н'éма да се прода́де, н'éма да се кúпи, н'éма

кој да заради. Свѣкар стар. И никоје време свѣкар *iprodadi* њиу, *iprodadi* волowe. Су.

2.3.2. Често се употребом императива наглашава моменат изненађења, неочекиваности (слично као при употреби крњег перфекта или аориста, који су му конкурентни и са којима се неретко комбинује). Радња обележена императивом наступила је нагло, некада неочекивано, при чему се сигнализира да је дошло до преокрета и на догађајном плану. Све се то рефлектује и на приповедном нивоу имајући у виду да долази и до прелома линије приповедања. Ремети се претходни низ догађаја и „на сцену“ ступа нова слика:

И гу стріја Сечко, віка: „Дé си пóшла, девојкицо?“ Віка: „É, дé сэм пóшла?! Потерáла ме маћија да íдем да бéрем јагóде у планину.“ „Á, па зár íма јагóде у планину?“ „Нéма – віка – него Бóг ако óће.“ И віка – *огрeј* слóнце, *дyaj* вéтар, процветáло, уздрелéло, свé онóди. Увéчер донéла óна јагóде. „Á – маћија віка – пóшто óна донéла, јá ће прáтим и мóу ћéрку да íде, да онóј...“ И óна гу пратíла и ћéрку њóјну. Віка: „Девојкицо, дé си пóшла?“ „Да бéрем јагóде.“ Óна мáло пó на yштро віка. Віка: „Кóј дэно́ви су дóбри, кóј су лóши?“ „Свí су лóши, свí – віка. – Сéчко-пéчко је нај лóш!“ И óно, віка, *врни*, јáка олyја. И смрзло гу у планину, віка. Бе; Па и дéвет дéна Бабíне, само тóј сэм забрáјла, сэм знáла па сэм забрáјла. Трí дéна за најамни́ци, трí дéна бéсне коби́ле, трí дéна бáба је, віка. А се смејáле, а и бáба никóа бéсна бíла. Віка: „Сéчко-пéчко најарíм-ти тво́је јунáштво, мóје јарíћи, чепéрак рокчи́ћи!“ Значи, јарíћи ги искочíле, чепéрак га рачунáла овáко. И óно, віка, *дyaj, дyaj, дyaj*, гу смрзло. Ја; И смо седну́ле при јéне рéке. И сэм стрóшила тáко на дла́њ и сэм му стаíла у у́ста. Óн не тyра ништа у у́ста. А нé да је вáко – нéма, сáмо кóжа и кóска – сáл да се откíне кóжа, кóске ће излéноy свé. И тэд¹ ста́а у у́ста. Па *носи* по бáбе óвде свyда. А вáко грíе слóнце. Па га донéсо óвде у sóбу, па га свyко свé. *Мáжи, масíрај, масíрај!* Шт; Сáл [д] тéј Шиптáре кóлко се претерíло! Л`éл`е! Па мéне готóви бíл`е јемпyт да ме убíјоy. Ме уватíл`е. *Окрéни се* на овyј стрáну кри Прчéво, тyј зéвња не ги држи – сáмо Шиптáри. Отyд² Шиптáри, одовyд³ Шиптáри. Нémаш дé да искóчиш. Нíгде нéма дé да побéгнеш. И уватíше не тyјка. Смрáчи се. Увáти тэвнíна, мрáк. Кркнyше не у јéну пл`éвњу, а пyна пл`éвња снопóви. Жíто да се врши, с кóњи се вршíло тóј врéме. Нóси из њíве, тyри у пл`éвњу да нé га вáна врéме. Тyј, през тé⁴ снопóве – *yдри, yдри!* Па не yме да потпíше кóга віка – кóга извéде óвде, крс на кошyљу напраи сáс плáвас³. Кэд ме доватíше мéне! Мéне ме узóше ис пл`éвње. Су.

2.3.3. У контекстима када се императивом обележавају доживљене радње види се сличност и са аористом (често се та два облика комбинују), те је у таквим околностима међусобна замена ових облика могућа без померања у семантици. За разлику од аориста, императив у сфери прошлости има ширу дистрибуцију, те може обележавати и недодживљене

радње. То је свакако важан чинилац који подржава његово постојање у систему, и то с обзиром на чињеницу да је овај облик, као и аорист, стилски маркиран – носилац је експресивности и компоненте емотивне ангажованости – што га чини језичким средством које успешно замењује аорист у контекстима који блокирају његову употребу (недоживљене прошле радње):

И ја сѣдна, поплаќа га лѣк по нáше ка овдѣка. И пóсле дигóсмо се. Дигóше ме – áјде, áјде, бóл више. И тáко астáлче óна однѣла дóма, ка полутíну овóј. Тóјка тóри на грóб, тóри тóј тортíче, тóри чáшу, тóри тóј погачíче. Свѣ не избрóи, лóуде кóлко смо, крќ сáс нóж^м – сѣчи, сѣчи, по јѣну кóцку тáкву, и кашичíче – ће сáгњете за бóг дóшу. И тóј.; Лелѣ! Дóђе ми свѣкар. Пр́рво да му испрегнѣмо волóве, крáве. И дóђе – одмá за нóгу. *Їзуу* и лáвор, *оѷѣри* нóге! И *дíни* чарáпе, опáнци бíло тóј врѣме. Кóжне. *Дíни* да му се ошóшу, до ујóутру да му је свѣ сýо, готóо. Јѣс, јѣс. Се; Óн пóђе за Урошѣвац. Тэд не требáло да скíташ нíгде. Тѣ óни пóшл'е за Урошѣвац, нѣки за дрóго нѣшто, нѣки тáмо – вáмо. И *уóни увáиши* – јѣно дѣте млáдо, што ми седáл'е óвде, и[з] Штр́пце јѣно дѣте млáдо. За у задрóгу у Рáке тáмо отíшло и га уватíл'е по пýту. И више готóво – нѣма га! А нíје сáмо нѣга. Јóш дрóги íма. Киднапувáл'е. Гревóта, брѣ! Ви.

3. ЗАКЉУЧАК

Спроведена анализа показује да је императив облик који у глаголском систему сиринићког говора има стабилно место.

У основној служби употребљава се при исказивању различитих типова модалних значења, при чему је примећено да су синтетичке форме добро очуване те да процес замене балканистичком конструкцијом *да* + презент није значајније узнапредовао.

При временској транспозицији императивом се могу обележавати прошле понављане (где је фреквентнији) и (нешто ређе) појединачне радње. Употребљен у служби исказивања хабитуалности, императив је примарно носилац значења понављаности, док се семантика претериталности углавном препознаје на основу ширег (ван)језичког контекста. Будући употребљен секундарно, као временски транспонован, императив наступа као маркирана јединица са израженом стилогеношћу која је садржана у активирању компоненте евокативности, експресивности, динамичности казивања и сл. Сходно чињеници да је императив само један од облика који имају могућност обележавања хабитуалних дејстава, он се у ширим контекстима готово по правилу среће удружен са осталим синонимним формама, најчешће са презентским. Њихово комбиновање омогућава дезаутоматизацију приповедног тока те прецизнија семантичка и стилска нијансирања. Императив у служби обележавања прошлих појединачних радњи показује сличне значењске и стилске одлике. Беле-

жен је најчешће у контекстима када се њиме означавају радње схваћене као појединачне целовите акције које се одликују динамичношћу, са често присутном семантичком компонентом изненадности. Такође се комбинује са формама презента или перфекта, па његова појава доводи до прелома приповедне линије и убрзавања темпа приповедања. Према значењским и стилским ефектима најсличнији је аористу, са којим се такође често комбинује. Основна разлика у односу на аористне форме јесте у томе да се семантика доживљености код императива нужно не активира – радње могу али не морају бити из домена доживљаја говорног лица – али је готово редовно присутан моменат уживљавања у дејства о којима се приповеда, те намера да се она прикажу као доживљена, што такође значи активирање стилског потенцијала.

Цитирана литература

- Ашић, Тијана и Милана Додиг. „Различита значења потенцијала (кондиционала) у романима Меше Селимовића *Тврђава* и *Дервиш и смрт* и њиховим преводним еквивалентима на француски језик“. У: *Вишезначност у језику* (ур. Милош Ковачевић), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2014, стр. 291–305.
- БАРЈАКТАРЕВИЋ, Данило. „Новопазарско-сјенички говори“. *Српски дијалектолошки зборник XVI* (1966): стр. 1–177.
- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српскохрватског језика. Речи са конјугацијом*, књ. 2, св. 2. Београд: Научна књига, 1985.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говори Бучума и Белог Потока“. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): стр. 1–175.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља“. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): стр. 7–302.
- БУКУМИРИЋ, Милета. „Говори северне Метохије“. *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): стр. 1–351.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Конструкција *би* + императив у тутинском говору и њен однос према потенцијалу и императиву у временској служби“. *Српски језик XX* (2015): стр. 507–524.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Употреба потенцијала у говору Тутина“. У: М. Ковачевић и В. Поломац (ур.). *Пушевица српских идиома*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015а: стр. 311–322.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Употреба императива за означавање прошлих понављаних радњи у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице“. *Исходишта 2* (2016): стр. 21–37.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана и Радивоје Младеновић. „Временска употреба претериталних облика у говору северношарпланинске жупе Сиринић“. *Јужнословенски филолог LXXIII/3–4* (2017): стр. 35–60.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана и Радивоје Младеновић. „Футур први у служби обележавања хабитуалних радњи у говору северношарпланинске жупе Сиринић“. *Јужнословенски филолог LXXIV/2* (2018): стр. 57–88.

- ВИДОЕСКИ, Божо. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик, 1962.
- ВУЈАДИНОВИЋ, Ненад. *Говор Каменара*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2007.
- ВУЈОВИЋ, Лука. „Мрковићки дијалекат“. *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): стр. 73–401.
- ВУКОВИЋ, Јован. „Говор Пиве и Дробњака“. *Јужнословенски филолог XVII* (1940): стр. 1–114.
- ДРАГИЧЕВИЋ, Милан. „Говор личких јекаваца“. *Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986): стр. 15–341.
- ИВИЋ, Милка. „Словенски императив уз негацију“. *Радови Научног друштва НР БиХ* (Сарајево, бр. X; Одељење историјско-филолошких наука, бр. 4, (1958): стр. 23–44.
- ИВИЋ, Милка. „Македонски глаголски облици за овремењавање хабитуалне ситуације у поређењу са српскохрватским“. *Македонски јазик XXXII–XXXIII* (1982): стр. 259–261.
- ИВИЋ, Павле. „О говору Галипољских Срба“. *Српски дијалектолошки зборник XII* (1957): стр. 1–519.
- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови“. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): стр. 1–571.
- ЈОВИЋ, Душан. „Трстенички говор“. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): стр. 1–241.
- КАШИЋ, Зорка. „Говор Конавала“. *Српски дијалектолошки зборник XLI* (1995): стр. 241–396.
- КОНЕСКИ, Блаже. *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел I и II. Скопје: Култура, 1967.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Заплања“. *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): стр. 7–307.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. „Црмнички говор“. *Српски дијалектолошки зборник IX* (1940): стр. 209–663.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLIII* (2000): стр. 363–371.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор шарпланинске жупе Гора“. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): стр. 1–606.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гаиње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора“. *Јужнословенски филолог LVII/3–4* (2016): стр. 67–91.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Северношарпланинско-јужнометохијски микроконтинуум“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику LIX* (2016a): стр. 131–148.

- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје и Бојана Вељовић. „Употреба презента у говору шарпланинске жупе Сиринић“. *Косовско-меџохијски зборник 7* (2017): стр. 155–178.
- НИКОЛИЋ, Берислав. „Сремски говор“. *Српски дијалектолошки зборник XIV* (1964): стр. 207–413.
- НИКОЛИЋ, Мирослав. „Говори србијанског Полимља“. *Српски дијалектолошки зборник XXXVII* (1991): стр. 1–549.
- ПАВЛИЦА, Драган. „О говору околине Удбине“. *Српски дијалектолошки зборник XXX* (1984): стр. 357–424.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Из синтаксичке проблематике говора Врачана“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XVII/1* (1974): стр. 161–183.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета, 1978.
- ПЕШИКАН, Митар. „О неким специфичностима употребе приповедачког императива“. *Наш језик*, св. 7–10 (1956): стр. 270–275.
- ПЕШИКАН, Митар. „Староцрногорски средњекатунски и љешански говори“. *Српски дијалектолошки зборник XV* (1965): стр. 1–294.
- ПИЖУРИЦА, Мато. *Говор околине Колашина*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1981.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Говори централне Шумадије“. *Српски дијалектолошки зборник XXXI* (1985): стр. 1–555.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски призренски говор I (гласови и облици)“. *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): стр. 319–614.
- СЕКЕРЕШ, Стјепан. „Говор Срба у јужној Барањи“. *Зборник за филологију и лингвистику XXIII/2* (1980): стр. 127–189.
- СТАНОЉИЋ, Живојин и Љубомир Поповић. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Ђаковачки говор“. *Српски дијалектолошки зборник XI* (1950): стр. 1–153.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1986.
- СТИЛОВИЋ, Рада. „Говор Горњих Васојевића“. *Српски дијалектолошки зборник LIV* (2007): стр. 1–323.
- ТАНАСИЋ, Срето, Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић и Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: прости реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2005.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Говор Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): стр. 7–119.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Говори Понишавља“. *Српски дијалектолошки зборник XLVI* (1999): стр. 7–362.
- ЋУПИЋ, Драго. „Говор Бјелопавлића“. *Српски дијалектолошки зборник XXIII* (1977): стр. 1–220.
- УРОШЕВИЋ, Атанасије. „Шарпланинска жупа Сиринић“. *Годишен зборник*, књ. 1, Филозофскиот факултет во Скопје, природно-математички оддел, 1948, стр. 116–176. Прештампано у: Атанасије Урошевић. *О Косову (градови, насеља*

и други антропогеографски сѝиси), Приштина: Народна и Универзитетска библиотека „Иво Андрић“, 2009: стр. 88–146.

ЦВЕТАНОВСКИ, Гоце. *Каршијачкијати говор – Скојско (со љосебен осврћи на син-ѝаксаѝа)*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2004.

AŠIĆ, Tijana i Veran Stanojević. *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2008.

PECO, Asim. *Govori istočne i centralne Hercegovine*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2007.

VUKOVIĆ, Jovan. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.

Бояна М. Велёвич, Радивое М. Младенович

ИМПЕРАТИВ В ГОВОРЕ СЕВЕРНОШАР-ПЛАНИНСКОЙ ЖУПАНИИ СИРИНИЧ

Резюме

В статье анализируется использование императива (повелительного наклонения) в говоре северношар-планинской жупании Сиринич. Диалектный материал показывает, что в этом идиоме императив функционирует в качестве синтаксической единицы с широким синтаксико-семантическим диапазоном. Синтаксические, смысловые и стилистические особенности императива определяются, прежде всего, в связи с его использованием в основной, модальной функции, а также во вторичной сфере употребления, когда он обозначает однократные или многократные (хабитуальные) претеритальные действия, отличающиеся повторяемостью. Установлено, что эта форма в исследуемой речевой системе стабильна во всех трех функциональных областях и существенно не подавляется изофункциональными единицами или единицами с частично одинаковыми синтаксическими и смысловыми свойствами. Кроме того было установлено, что эта форма, используясь в качестве временного транспонирования, помимо особых семантических свойств отличается и своей выразительностью, что ставит ее в ряд стилогенных единиц.

Ключевые слова: императив, модальная функция, временная транспозиция, отдельные действия в прошлом, повторяющиеся действия в прошлом

Bojana M. Veljović, Radivoje M. Mladenović

THE IMPERATIVE IN THE VERNACULAR OF THE SIRINIĆ ŽUPA
IN THE NORTH ŠAR MOUNTAINS

S u m m a r y

This paper analyzes the use of the imperative in the vernacular of the Sirinić Župa in the north Šar Mountains. The corpus of this dialect indicates that the imperative functions as a syntactic unit with a broad syntactic and semantic range. Syntactic, semantic and stylistic features of the imperative are determined on the basis of its primary modal meaning, but also on the basis of its secondary meaning when it refers to single or habitual actions in the past, which are typically repetitive. It turned out that the imperative is stable in all three functional domains of the same vernacular and that it is not suppressed by isofunctional units, i.e. those with similar syntactic or semantic features. Finally, it was found that the imperative has an expressive value when it undergoes temporal transposition, which makes it a stylogenic unit.

Keywords: imperative, modal meaning, temporal transposition, single action in the past, repeated action in the past